

«نشریه علمی آموزش و ارزشیابی»
سال دوازدهم - شماره ۴۸ - زمستان ۱۳۹۸
ص. ۶۲-۳۳

ارزیابی مؤلفه‌های ارزشی معماری مسکن مطلوب بر اساس نظام معرفتی اسلام (نمونه موردی: خانه‌های معاصر ارومیه)^۱

ابراهیم ثمین شریفی میاوقی^۲، معصومه یعقوبی سنقرچی^{۳*}، مسعود حق لسان^۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۷/۲۹

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۸/۱۱/۳۰

چکیده

با توجه به نیاز به مسکن در دهه‌های اخیر به عنوان یکی از ابتدایی‌ترین و اساسی‌ترین نیازهای انسان و از طرفی در راستای سیاست‌های کلان کشور و با توجه به اهمیت خانه در دین مبین اسلام؛ بدین روی، تأکید بر اصول طراحی معماری مسکن طبق نظام معرفتی اسلام یک امر مهم و ضروری برای دستیابی به کیفیت مطلوب سکونت به نظر می‌رسد. از این‌رو، هدف از پژوهش حاضر، دستیابی به اصول طراحی معماری مسکن مطلوب در راستای مؤلفه‌های ارزشی لازمان و لامکان اسلامی می‌باشد. بنابراین این پژوهش با روش تحقیق ترکیبی و در دو گام اصلی صورت خواهد گرفت. در گام اول با روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و با جمع‌آوری اطلاعات به صورت مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی به کمک منابع درجه اول دینی (قرآن مجید)، به استخراج مفاهیم دینی و سپس تخصصی کردن مفاهیم، مطابق با مبانی نظری پژوهش خواهد پرداخت. در گام دوم به ارزشیابی و اولویت‌بندی شاخص‌های ارائه‌شده در مدل تحلیلی از نظر خبرگان و ارزشیابی همان شاخص‌ها در نمونه‌های موردی با تکنیک سلسله مراتب فازی (AHP) خواهد پرداخت. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که الگوهای معماری منتج شده از مفاهیم و آموزه‌های قرآنی را می‌توان در دو حیطه مؤلفه‌های معماری عملکردی و کالبدی در مسکن اسلامی طبقه‌بندی کرد. که از نظر خبرگان، زیرمؤلفه "مکان یابی" و "هندسه" با وزن‌های ۰/۲۱۷ و ۰/۲۷۵ به ترتیب در مؤلفه عملکردی و کالبدی دارای بیشترین ضریب اهمیت می‌باشند.

واژگان کلیدی: مسکن مطلوب، آموزه‌های قرآن، نظام معرفتی اسلام، مؤلفه‌های معماری، ارزشیابی

۱- این مقاله برگرفته از رساله ابراهیم ثمین شریفی دانشجوی دکتری دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل تحت عنوان «تبیین فرآیند خلق معماری مسکن ایرانی بر اساس نظام معرفتی اسلام در دوره‌ی معاصر» به استاد راهنمایی دکتر معصومه یعقوبی سنقرچی و دکتر مسعود حق لسان و استاد مشاور دکتر علی جوان فروزنده می‌باشد.

۲- پژوهشگر دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

۳- استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

* - نویسنده مسئول m.yaghoobi@iauardabil.ac.ir

۴- استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد ایلخچی، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلخچی، ایران

The Assessment of the Value Components of Contemporary Housing Architecture based on the Epistemic System of Islam (Case Study: Urmia Contemporary Houses)

Ebrahim Samin Sharifi Miaveghi, Masoumeh Yaghoubi Sangharchi, Masoud Hagh Lesan

Data of receipt: 2019.10.21
Data of acceptance: 2020.02.19

Abstract

Considering the need for housing in recent decades as one of the most basic human needs, and in line with the country's major policies and the importance of home in the religion of Islam, Thus, the emphasis on the principles of housing architecture design, according to the Islamic epistemic system, seems to be an important and indispensable factor in achieving the desired quality of housing. Thus, the present study seeks to answer the question of how well the original Islamic and Qur'anic concepts have been able to be expressed in contemporary physical and functional dimensions in the context of contemporary housing patterns. While explaining the components of Islamic value in the field of housing architecture, in this regard, this research will be done through a combination of two main steps. In the first step, by descriptive-analytical research method and by gathering information in the form of library and documentary studies with the help of first-rate religious sources (Quran Majid), he will extract religious concepts and then specialize the concepts according to the theoretical foundations of research. In the second step, we will evaluate and prioritize the indicators presented in the analytical model from the experts' point of view and evaluate the same indicators in the case samples by fuzzy hierarchy (AHP) technique. The results show that architectural patterns derived from Qur'anic concepts and teachings can be classified into two domains of functional and physical architecture components in Islamic housing. According to the experts, the sub-components of "location" and "geometry" with the weights of 0.217 and 0.275 have the highest importance factor in the functional and physical components, respectively.

Keywords: The Assessment of the Value Components of Contemporary Housing Architecture based on The Epistemic System of Islam

۱. مقدمه

در راستای سیاست‌های کلان کشور و با تلاش برای احیای معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی و با توجه به اهمیت خانه در دین مبین اسلام، تأکید بر اصول طراحی معماری مسکن مطلوب در اسلام و استخراج شاخص‌های تاثیرگذار بر طراحی معماری طبق نظام معرفتی اسلام یک امر مهم و ضروری به نظر می‌رسد. اسلام به عنوان دین اکمل الهی مسیر رشد و هدایت همه جانبه‌ای را برای دست یافتن به کمال تبیین نموده است. لذا مسکن اسلامی از منظر منابع قرآنی، فضایی قدسی و مکان ظهور جلوه‌های الهی است. در آیه ۹۶ سوره آل عمران، خانه برای انسان‌ها معرفی شده است. بر این اساس، خانه‌ی آرمانی مسلمین، جایی است که حضور فیزیکی و معنوی آن، بشریت را به سعادت رهنمون سازد (وثیق و همکاران، ۱۳۸۸). در قرآن، واژه مسکن با صفاتی چون طیب و صدق به مفهوم مکان شایسته، همراه شده است (همان) که این خود بیانگر لزوم تطبیق مسکن با زمینه خود و توجه بر تمامی عوامل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، معنوی و ... در اطراف خود می‌باشد.

اهمیت مسکن از جایی نشئت می‌گیرد که بسیاری از نیازهای اولیه هر فرد همانند غذا خوردن، گذرانیدن اوقات فراغت، استراحت و ... در آن تامین می‌شود (نصر، ۱۳۹۴) در قرآن کریم، خانه به عنوان یکی از نعمت‌های الهی نامیده شده است (سوره نحل، آیه ۸۰) و آن را ابزاری برای سنجش میزان ایمان و امتحان مؤمنین قلمداد کرده است (سوره توبه، آیه ۲۴) و مسلمانان را به منظور عبرت گرفتن از خانه‌های اقوام گذشتگانی که مورد عذاب واقع شده‌اند، تذکر می‌دهد (سوره سجد، آیه ۲۶). ذکر این موارد در قرآن، نشانگر اهمیت بحث خانه برای انسان از نظر اسلام است. خدواند از مؤمنین خواسته است تا فضایی را برای روح و روان خود در دل خانه بنا کنند. از این رو، تعیین و تدوین صفات کیفی آن نیز بایستی به طور ویژه‌ای انجام گردد؛ چرا که شادی و لذت زندگی و امنیت حقیقی مسکن در سایه ایمن بودن دل و روح انسان از اضطراب‌ها و دغدغه‌های روزمره به دست می‌آید (احمدی دیسفانی و علی آبادی، ۱۳۹۰)

امروزه مسکن، یکی از مسائل حاد کشورهای در حال توسعه است. در این مناطق به دلایل مختلف از جمله نبود سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مناسب در ارتباط با زمین و مسکن، این مسئله به صورتی حاد و بحرانی درآمده است. (زیاری و قاسموند، ۱۳۹۵) خصوصاً اینکه امروزه نگرش کمی به مقوله مسکن، سبب ایجاد بناهایی فاقد هویت و کیفیت مطلوب شده است (اسکندری و همکاران، ۱۳۹۸). در دهه‌های اخیر، به دلیل افزایش تقاضا برای ساخت مسکن در ایران، تلاش‌های بسیاری برای تامین مسکن صورت گرفته است. اما در اغلب موارد، جنبه‌های کیفی ساخت بنا، مورد غفلت واقع شده است. از این رو، شناخت مفاهیم پایه‌ای منتج شده از منظر نظام معرفتی اسلام، در راستای آموزه‌های قرآن، به منظور شناخت پارامترهای طراحی موثر در ساخت مسکن مطلوب اسلامی، لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

رسد. این در حالی است، در خوش بینانه ترین حالت اصول و قواعد حاکم بر بناهای سنتی اسلامی مورد تجلیل قرار گرفته و سعی در استفاده شکلی از آن اصول در طراحی مسکن معاصر مشهود می‌باشد. مؤلفه‌های اصلی تبیین کننده مسکن مطلوب با رویکردهای مختلفی مورد توجه پژوهشگران بوده است. رویکردهایی که از منظر هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، جامعه‌شناسی، روان‌شناختی، سیما شناختی و ... راجع به این مقوله صحبت می‌کند (پوردهقان و همکاران، ۱۳۹۸) طبق گفته لوییس سالیوان، «برای آنکه بخواهیم موضوعی را بیان کنیم، نخست باید نظامی معرفتی برای تبیین داشته باشیم. لازمه داشتن این نظام، مسلح بودن به منظومه‌ای برای اندیشه، احساس و داشتن نظم اولیه برای زندگی است.» (گیدیون، ۱۳۹۲) یک نظام معرفتی، همچون شبکه‌ای است که نه تنها واقعیات جاری در جهان را در خود تعریف می‌کند، بلکه نردبانی است که با بالا رفتن از آن می‌توان جهان را به درستی نظاره کرد (زندیه، ۱۳۸۶)، نظام معرفتی یک نظام همبسته با یک ساختار واحد است؛ نظامی کامل و هماهنگ از گزاره‌ها، که در ارتباط با یکدیگر و مؤید یکدیگرند و در کل یک بینش خاص بر زندگی انسان را پدید می‌آورد. لذا مجموع اندیشه‌های ناهماهنگ که به صورت یک دستگاه در نیامده باشند، هیچ گاه نمی‌توانند به صورت یک نظام معرفتی عمل نمایند (مطهری، ۱۳۸۷). اساسی‌ترین پایه‌ای که هر نظام معرفتی بر آن استوار است، موضع‌گیری آن نسبت به موضوع "خدا" می‌باشد (کبیر، ۱۳۸۷).

برخلاف علوم انسانی، علم در اندیشه الهی مبتنی بر سطوح عالی جهان بینی توحیدی است و مقصود از آن، دانشی است که معرفت انسان با دستیابی به هر مقدار از آن افزون می‌گردد. بر جهان بینی دینی نوعی نگاه کلان منسجم نسبت به جهان حاکم است که در آن، خداگرایی مبتنی بر توحید، زیربنای معرفتی را تشکیل می‌دهد و انسان در تداوم حکمت و اراده الهی تعریف می‌شود. بر اساس این جهان بینی، جهان به سمت خداوند گرایش دارد و انسان به سویی می‌رود که هدف اش تعالی از طریق نزدیکی به خدا و تحقق عبودیت کامل است (صادق عمل نیک، ۱۳۸۶). لذا در آن، اصالت با حقایق نهفته در سنت لایتغیر الهی است (سوره الفتح، آیه ۲۳) و نه با واقعیات در حال تغییر.

از آنجایی که دین می‌تواند برای فعالیت‌های علمی چارچوب خاصی را در نظر بگیرد و آنها را جهت دهی کند (Richardson, 1996)، پس قادر خواهد بود به عنوان یک کل منسجم، اصول و روش‌های خاصی ارائه نماید که آن را به یک سامانه تبدیل سازد. در این میان مکتب اسلام مدعی بوده نسخه‌ای برای سعادت بشر ارائه می‌دهد که در همه زمانها و مکانها، جامع و مانع و کامل است. این ادعا مستلزم پویایی و پاسخگویی به نیاز انسان در شرایط گوناگون می‌باشد. البته ساز و کار این پاسخگویی پویا نیز توسط آموزه‌های آن پیش بینی شده است. به این صورت که اصول و مبانی اولیه به وضوح و مستدل به زبان عقل و قلب و فطرت انسان در قرآن و گفتار و رفتار پیشوایان بیان شده است. اسلام دین کامل و خاتم بوده و به تمام ابعاد وجودی انسان توجه دارد؛ لذا برای هدایت انسان در راه رسیدن به سعادت است.

از این رو بر مسائل ضروری بشر با اولویت نخست تأکید دارد و انسان را از موارد غیر ضروری باز می‌دارد. چرا که از نظر اسلام هر تجربه‌ای ارزش آزمودن را ندارد و باید به دنبال سودمندترین معارف بود (سامه، ۱۳۹۲)

این نظام، که شامل اجزای مرتبط و به هم پیوسته می‌باشد که ارکان آن، در راستای هدفی واحد با یک دیگر فعالیت می‌کنند، بر این باور است که انسان، اشرف مخلوقات است و هدف آن نظام، ساخت انسانی دینی می‌باشد. از جمله مشخصه‌های نظام معرفتی منتج شده از باورهای دینی، می‌توان به اصالت جهان بینی و وحی، غایت داشتن و هدف مندی، وحدانیت و جاودانگی، معرفت متعال الهی، ابتدای بر سنت، تأکید بر عبودیت، اعتبارگرایی در آموزه‌ها و مسئولیت‌پذیری و نافع بودن را برشمرد. البته در اینجا باید گفت که اسلام دو وجه دارد: وجه عام که به معنی "تسلیم حق بودن" بوده و وجه خاص که همان "دین مبین اسلام" است. نظام معرفتی این پژوهش، ناظر بر همین وجه، یعنی "دین اسلام" و آموزه‌های آن یعنی قرآن است که معتبرترین مرجع مشخص و مورد استفاده در تبیین مبانی نظری می‌باشد.

بدین ترتیب، پژوهش حاضر درصدد است تا به این سوال‌ها پاسخ دهد که مفاهیم اصیل منتج از نظام معرفتی اسلام، چگونه می‌تواند بر بُعد معماری مسکن اسلامی تأثیر گذارد؟ تجلی بازتاب مفاهیم آموزه‌های قرآن، در معماری بناها چگونه بوده است؟ کدام یک از شاخص‌های معماری، نمود بیشتری داشته است؟ از این رو پژوهش حاضر درصدد است تا در گام اول، به بررسی ویژگی‌ها و مشخصات معماری مسکن مطلوب اسلامی بر مبنای نظام معرفتی اسلام به واسطه تحلیل محتوای قرآن مجید بپردازد. و در گام دوم، به ارزیابی شاخص‌ها در خانه‌های سنتی شهر ارومیه، به عنوان نمونه مطالعاتی بپردازد.

۲. روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش به صورت ترکیبی می‌باشد. بدین صورت که در گام اول، به واسطه روش تحقیق کیفی و به صورت توصیفی-تحلیلی، با جمع‌آوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی صورت گرفته است. در راستای دستیابی به چهارچوب نظری پژوهش و ارائه مدل تحلیلی، در ابتدا اصول و معیارهای معماری طراحی خانه‌های مسکونی معاصر بر اساس تجلی آموزه‌های قرآن، با مراجعه به متون دینی (قرآن) و با رویکرد تحلیل محتوا، کلمات و مفاهیم ذکر شده در قرآن، استخراج شده و دسته‌بندی شده و سپس با توجه به ادبیات معماری، پارامترها تخصصی شده و به معیارهای معماری تبدیل گشته‌اند. شایان ذکر است که مفاهیم قرآنی به گونه‌ای انتخاب شده‌اند که امکان بازشناسی آنها در پارامترهای معماری مسکن، میسر باشد.

در قسمت دوم پژوهش که به واسطه روش تحقیق کمی صورت گرفته است، دو هدف مدنظر بوده است. ابتدا اولویت‌بندی معیارها و زیرمعیارهای پیشنهادی برای طراحی مسکن مطلوب بر اساس آموزه‌های قرآن طبق نظر خبرگان و دوم، ارزیابی پنج نمونه از خانه‌های معاصر شهر ارومیه که بر اساس نمونه گیری تصادفی انتخاب شده‌اند. بر اساس این معیارها به جهت مشخص شدن میزان انطباق الگوهای مستخرج با وضعیت طراحی مسکن معاصر، در این مطالعه از تکنیک تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) استفاده گردیده است.

جمع‌آوری اطلاعات در گام دوم تحقیق در دو مرحله صورت گرفت: ابتدا پرسشنامه‌ای با استفاده از برنامه Expert Choice تهیه شده و میان ۱۵ نفر از خبرگان و اساتید دانشگاه، با رتبه حداقل دانشجویی که دارای تجربیات کافی در مورد موضوع بودند توزیع گردید. در مرحله دوم که به صورت پیمایشی و میدانی صورت گرفته است، به ارزیابی معیارهای به‌دست‌آمده از مرحله اول در محدوده مورد مطالعه پرداخته شده است.

برای تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها و تعیین اولویت‌بندی الگوها و معیارها و مقایسه آنها در نمونه‌های مورد مطالعه (جامعه نمونه)، از تکنیک تحلیل سلسله‌مراتب فازی (AHP) استفاده گردید. این روش نخستین با توسط ساعتی در سال ۱۹۸۰ مطرح شد (Saaty, 1980). در فرآیند تحلیل سلسله مراتبی جهت وزن دهی معیارها و گزینه‌ها از روش مقایسه زوجی استفاده می‌شود. به این ترتیب که تصمیم‌گیرنده، معیارها و زیر معیارهای هر معیار را فقط به صورت دوجه‌دو مقایسه می‌کند و نیازی به وزن دهی هم‌زمان به تمام معیارها نیست. در این روش، وزن نسبی عناصر از طریق مقایسه زوجی هر سطح نسبت به عنصر مربوطه در سطح بالاتر تعیین می‌گردد. با محاسبه وزن عناصر هر سطح نسبت به سطح بالای خود از طریق مقایسه زوجی و درنهایت تلفیق وزن‌های نسبی، وزن نهایی هر گزینه محاسبه می‌گردد (قدسی پور، ۱۳۷۹). همچنین در این پژوهش سعی شده است به جای سیر از الگو به مفهوم، تاثیر و تجلی قواعد و اصول دست اول مستخرج از منابع قرآنی و نحوه استفاده و به کارگیری آنها در مسکن معاصر مورد تأکید قرار گیرد.

۳. مسکن

سکونت گاه در قرآن با عباراتی مانند بیت (نحل/۸۰)، دیار، دار، مسکن (البقره/۸۴)، (الانعام/۱۲۷)، (الصف/۱۲)، بنیان مرصوص، قصر، العمداد (فجر/۷)، عمارت (توبه/۱۹، روم/۹)، عروش (بقره/۲۵۹؛ کهف/۴۲)، بنا (نحل/۲۶؛ صافات/۹۷)، مدینه (اعراف/۱۲۳)، یاد شده است. در جهان بینی اسلامی "مسکن" به محل ساکن شدن و جای آرامش یافتن معنی شده است (عمید، ۱۳۸۱). در این بینش «"مسکن" به معنای هر چیزی است که انسان به وسیله آن سکونت می‌یابد» (طباطبایی، ۱۳۶۳) و

همچنین "مسکن" محل آسایش بدنی و روانی انسان است تا در آن آسوده زندگی کند» (عاملی، ۱۳۶۳) مسکن و سکونت با کلمه «سکینه» به معنای آرام، آرامش، وقار، طمأنینه، آنچه دل را قوی کند و اطمینان بخشد (معین، ۱۳۸۶) هم ریشه است. در فرهنگ معین، مسکن چنین معنی شده: «جای بخشش و خانه، منزل و بیت، جای سکونت و مقام، محل سکونت، جایباش، منزل، جای آرام (همان). این واژه در گذشته به اتاق نیز اطلاق می‌شد. اتاق خصوصی را (وستاخ) یا گستاخ یا وثاق می‌نامیدند؛ از واژه سرا به جای کلمه خانه در اصطلاح امروز آن، استفاده می‌شد (پیرنیا، ۱۳۷۴).

با این همه، این واژه مجموعه‌ی متنوعی از مفاهیم کالبدی و مفهومی را با خود به همراه دارد. مسکن بعنوان بستری برای زندگی انسان با سایر ابعاد زندگی او در ارتباط و کنش متقابل است. هر منطقه مسکونی باید با توجه به ساختارهای گوناگون خانوادگی و نیازهای مکانی و اجتماعی مختلف ساخته شده و با داشتن ویژگی‌های فضایی و اجتماعی خاص خود، محیطی منحصر به فرد را ارائه نماید (آصفی و ایمانی، ۱۳۹۵) در بیانیه دومین اجلاس کنفرانس اجلاس بشر در استانبول ترکیه، به جای استفاده از کلمه مسکن، عبارت سرپناه مناسب استفاده شد (Habitat, 2003). از دیدگاه لوکوربوزیه، خانه، پوششی است که در تطابق با برخی از شرایط، رابطه صحیحی را بین محیط خارج و پدیده‌های زیستی انسان برقرار می‌سازد. در خانه باید فرد با خانواده زندگی کند؛ یعنی بخوابد، راه برود، دراز بکشد، ببیند و فکر کند (لوکوربوزیه، ۱۳۵۴). یوسف القرضاوی، اندیشمند اسلامی خانه را اینگونه تعریف می‌کند: مکانی که در آن فرد ضمن حفاظت از خود در برابر عوامل آب و هوایی، می‌تواند از فشارها و محدودیت‌های جامعه به دور باشد. خانه مکانی است برای استراحت آدمی و آرامش ذهن (مرتضی، ۱۳۸۷). این تعریف، پایه و اساس قرآنی دارد. چراکه خداوند در آیه ۸۰ سوره نحل می‌فرماید: «خداوند برای شما خانه‌هایتان را جایگاه آرامش و سکونت قرار داده است». اگر تعبیر فلسفی تر مسکن، معادل مفهوم سکنی‌گزینی در نظر گرفته شود، مسکن از دیدگاه نظری اسلام، به مکانی اطلاق می‌گردد که فرد در آن به شناختی عمیق از خود در برابر محیط اطراف و پروردگارش دست می‌یابد و یکپارچگی معنوی بین او، محیط و پروردگارش حاصل می‌شود که همانا وحدت وجود را در بر می‌گیرد.

بنابراین، خانه را می‌توان مکانی حاوی آرامش برای سکونت انسان دانست. که در این بین، قرآن پیرامون طراحی معماری مسکن، ضوابط مشروعی جهت طراحی و ساخت و ساز ارائه نمی‌دهد. بلکه منش طراحی خانه را بیان می‌کند. منشی که از اصول و بنیان‌های اسلام منتج شده است. از این رو، طراحی خانه یک مسلمان، حاصل سبک زندگی آن فرد، مبتنی بر ارزش‌ها و نظام معرفتی اسلام و بر پایه آموزه‌های قرآن خواهد بود.

۴. اصول طراحی مسکن مطلوب اسلامی بر پایه آموزه‌های قرآن

اصول طراحی مسکن مطلوب اسلامی بر پایه آموزه‌های قرآن را، می‌توان حداقل در ۹ مؤلفه اصلی

تقسیم‌بندی کرد. که عبارتند از:

۱-۴. توحید

"توحید"، زیر بنای جهان اسلام است که معنای آن در تقابل با چندگانگی و کثرت قرار می‌گیرد. اسلام کثرت را نورهای مختلف ساطع شده از وحدت کامله الهی می‌داند. کلمه توحید در قرآن، حداقل در دو معنی تمسک جویی به ریسمان الهی (سوره آل عمران، آیه ۱۰۳) و عبادت پروردگار یکتا (سوره نسا، آیه ۹۲) و همچنین همکاری بر مبنای تقوی (سوره مائده، آیه ۲) آمده است. وحدت نه به معنای یکی بودن که به معنای یکی شدن است. همه مخلوقات الهی از جمادی و نباتی و حیوانی و انسانی به تناسب مرتبه وجودی خود، تجلی گر یگانه خالق خویشند و کشف پیوستگی دائمی این وحدت وجود به مرتبه نفس و وجودی مخلوقات وابسته است.

رویکرد اسلام به معماری در راستای ایجاد پارامترهای معماری در مسکن مطلوب اسلامی، این است که کثرت کارکردی و معنایی فضاهای مختلف خانه را به وحدت تبدیل نماید. بدین ترتیب، مفهوم "مرکزیت" و "پیوستگی فضا" در معماری، از معنای توحید در نظام معرفتی اسلام استنباط می‌شود. کارکرد پارامتر مرکزیت در معماری مسکن مطلوب اسلامی آن است که خانه دارای فضاهایی جهت ایجاد تمرکز همچون حیاط مرکزی ها داشته باشد. و همچنین برای ایجاد پیوستگی فضایی، حالتی را ایجاد کند که فضاها در عین گوناگونی عملکردی، به واسطه فضاهای واسطه، با یکدیگر پیوسته و در ارتباط بوده و از هم جدا نباشند.

۲-۴. عدل

آیات مختلفی از قرآن به "عدل" و عدالت و اعتدال اشاره می‌کند مانند آیه ۸ سوره مائده، که در آن عدل به معنی برقراری عدالت، حتی در صورت دشمنی با فردی، جهت نزدیکی به تقوای الهی یاد شده است. تعادل هر شی، دو جهت دارد؛ اولاً تعادل اجزای درونی آن شی، و سپس تعادل آن شی با دیگر اشیا. عدل در ریشه لغوی به معنای آن است که هر چیز در جایگاهی قرار گیرد که شایسته آن است. بدین ترتیب، واژه عدل را در مسکن مطلوب اسلامی می‌توانیم در دو حیطه "تعادل در فضاهای داخلی" خانه، به معنی توجه به وسعت هر فضای کارکردی در راستای عملکرد آن، به نحویکه ارتباط موثر فضاها با یکدیگر، در کنار توجه به نیاز خانواده و پتانسیل بافت -در عین جلوگیری از طراحی فضاهای بی کاربرد و یا بیش از حد نیاز بزرگ یا کوچک- تامین شود و از طرفی، تعادل در بافت شهری و به عبارتی "مکان‌یابی" صحیح هر کاربری در نقشه تفصیلی شهر، اشاره کرد. از طرف دیگر ارزش‌گذاری صحیح

فضاهای مختلف مسکن و تأکید بر جایگاه هر فضا در کلیت خانه، نمود واژه عدل در اسلام است. هر فضایی یک ضریب اهمیت مخصوص به خود دارد که به اندازه ضرورت می‌بایست به آن پرداخته شود. برای مثال اهمیت اتاق خواب در آرامش است و اهمیت مهمان و مهمان نوازی در اسلام را می‌توان در حال و پذیرایی یافت. همین نشیمن در اجتماع اعضای خانواده و پیوند مابین آنهاست. اهمیت حمام در پاکیزگی و نظافت در اسلام و نهایتاً اهمیت حضور زن در خانه را می‌توان در اهمیت حضور آشپزخانه در خانه جستجو کرد.

تعادل در بافت شهری (سوره بقره، آیه ۱۴۳)، اشاره به مکان یابی صحیح خانه و امکانات تفریحی، فرهنگی، ورزشی و ... در آن بافت می‌کند. به نحویکه عدالت در دسترسی به تمامی تسهیلات شهری، برای هر خانه فراهم باشد.

۳-۴. زیبایی

خدا، منشا و عامل زیبایی در جهان بوده و "زیبایی"، تجلی و نوری از ذات خدا است (سوره سجده، آیه ۷). در اسلام، طبق آیه های ۳۱ الی ۳۳ سوره اعراف، ضمن اشاره به زیبایی های معنوی، زیبایی و آراستگی با رعایت تعادل به نحویکه زیبایی توأم با بی خبری نبوده (سوره شعرا، آیه ۱۴۹) و موجب تعالی روح انسان شود را، مجاز می‌داند.

تمایل انسان به زیبایی در زمینه های مختلفی چون زیبایی های ظاهری و مادی تا زیبایی های باطنی و معنوی همواره مطرح است که زیبایی های معنوی و روحانی در طبقه بندی زیبایی ها، از جایگاه والایی برخوردار هستند (نقی زاده، ۱۳۸۴). از طرفی، زمانی زیبایی مجموعه توسط انسان درک می‌شود که، تعادلی منطقی مابین قوانین حاکم بر آنها وجود داشته باشد (جعفری، ۱۳۶۹). از آنجاییکه ادراک زیبایی ها توأم با عقل و روح امکان پذیر است، تکامل معنوی و ارتقای مرتبه وجودی انسان نقش به سزایی در دریافت و بکارگیری مستقیم و غیرمستقیم آن در کالبد و روح فضایی خانه دارد. لذا فهم صحیح از کارکرد صحیح و هندسه مطلوب برای جلوه های بصری داخلی و بیرونی خانه مورد تأکید است. از این رو، این موضوع در مسکن مطلوب اسلامی، تحت عنوان "کارکرد صحیح فضایی" و "تزئینات متعادل" می‌تواند مطرح گردد. زیبایی موجود در مسکن اسلامی، زیبایی بصری کالبد خانه و فضاهای داخلی آن است. که معمولاً نمای بیرونی خانه‌ها به صورت ساده و بدون تزئینات رها شده و سمت نمای داخلی خانه، یعنی نمای رو به حیاط مرکزی دارای تزئینات متعادل می‌باشد.

۴-۴. تهذیب

تهذیب در لغت، به معنای پاکیزه کردن، اصلاح کردن و خالص کردن است (فراهیدی، ۱۴۰۵). تهذیب در

عرفان، از مقامات سلوک، و به معنای تبدیل اخلاق مذموم به محمود، یا جدا شدن از نفس اماره است (انصاری، ۱۳۶۱). تهذیب از نظر معنایی مشابه با مفهوم تزکیه به معنای پالایش و زدودن خصایل منفی از مثبت و پرابیدن به خلوص باطنی است (سوره اعلیٰ، آیه ۱۴) لذا در حیطة مسکن زدودن فضاها از بیهودگی‌ها و آنچه مایه بر هم زدن خلوص باشد، از منظر اسلامی نقطه قوت طرح می‌باشد.

طبق آیه ۳۳ سوره احزاب، خانه چه در درون و چه در بیرون، می‌بایست از تزئینات گناه آلود به دور باشد. اسلام با صرف هزینه بیش از حد برای تزئینات و تجمل برای نمای بیرونی خانه که منجر به متمایز شدن آن خانه از زمینه خود می‌باشد، مخالف است. چنانکه امام حسین (ع) با دیدن خانه ای مجلل فرمودند: گل‌ها را بالا برده و دین خود را پایین آورده است (نوری طبرسی، ۱۳۸۷، ج ۳).

با توجه به اینکه هدف از ساخت خانه در اسلام، تامین سرپناه برای فرد و صیانت از او می‌باشد، بدین ترتیب تهذیب در اسلام، در قالب دوری کردن از تجملات و زدودن ناپاکی‌ها و تزئینات گناه آلود، خود را در کالبد معماری مسکن مطالب اسلامی، تحت عنوان پارامترهای معماری "جلوگیری از تزئینات تجملاتی" و "جلوگیری از ارتفاع گرفتن ظاهری" خانه به نمایش می‌گذارد.

علاوه بر تزئینات تجملی، اسلام با افزایش گرفتن ظاهری ارتفاع کالبدی خانه نیز مخالف است. چنانکه احادیث مختلفی نیز پیرامون آن موجود است. برای مثال، امام صادق (ع) می‌فرمایند: چون بلندای اتاق بیش از هشت ذراع باشد، آیه الکرسی بر آن بنویس (عاملی، ۱۴۰۹ق). یا اینکه "خداوند فرشته ای را وکیل بر ساختمان قرار داده است؛ آن فرشته به هر کس که سقفی را بیش از هشت ذراع بالا ببرد، خطاب کرده و می‌گوید: ای تبهکار کجا می‌روی؟" (مجلسی، ج ۷۶). بدین ترتیب، با توجه به اینکه هر ذرع حدوداً ۵۰ سانتی متر است، ارتفاع فضاهای داخلی خانه، نباید از ۴ متر تجاوز کند.

در نتیجه بلندمرتبه ساختن خانه، از دیدگاه اسلام، نماد گردن‌کشی و یا سعی بر علو در زمین می‌باشد (سوره قصص، آیه ۸۳). با این حال، خانه ای که دارای غرفه و طبقه بالا، جهت بهره‌گیری از چشم انداز بهتر، نور بیشتر و هوای لطیف تر باشد را قرآن تایید می‌کند (آیه ۱۳ سوره سبا). بدن ترتیب، موضع قرآن پیرامون ارتفاع، عدم برتری طلبی و عدم آرایش کردن ظاهری نمای کالبد مسکن اسلامی می‌باشد.

۵-۴. قناعت

"قناعت"، به معنای بسنده کردن و صرفه جویی کردن می‌باشد (معین، ۱۳۸۶). اسلام، دین عدالت و میانه روی است. به همین سبب، انسان را از افراط در تمامی حیطة‌ها منع کرده است (سوره اعراف، آیه ۳۱). به نحویکه اسراف کنندگان (افرادی که قناعت نمی‌کنند) را، از اصحاب آتش نامیده است (سوره غافر، آیه ۴۳). انسان قانع از دیدگاه اسلامی، در حیطة مادیات با توجه به اینکه بر رضایت کامل از آنچه خداوند بر وی عطا فرموده دست یافته همواره مطیع و سپاسگذار است و به دنبال آن است که از حداقل‌ها بیشترین بازدهی را داشته باشد. اما در حیطة معنویات همواره به دنبال رشد و دستیابی به تکامل و

سعادت است.

در مسکن مطلوب اسلامی، این موضوع می‌تواند خود را در دو حیثه "جلوگیری از اتلاف انرژی" به سبب افزایش مصرف سوخت‌های فسیلی و به طبع آن، افزایش آلودگی‌های محیط زیست که لزوم توجه بر کاهش هدررفت انرژی از ساختمان را تأکید می‌کند و همچنین سودمندی و مطلوبیت، که خود را تحت عنوان پارامتر "طراحی کاربردی فضا"، نشان می‌دهد، بیان کند. البته شایان ذکر است که طراحی کاربردی فضاها، به معنای کوچکتر و حقیر ساختن خانه نیست. بلکه صرفاً توصیه بر عدم ساخت بیش از نیاز فضاها، به منظور جلوگیری از اسراف در ساخت فضاهای بی‌استفاده می‌باشد.

۶-۴. حریم

در آیات مختلف قرآن، بر "حریم" خصوصی خانواده و جلوگیری از دسترسی دیگران به این فضا در دو حیثه حریم درونی و بیرونی تأکید شده است. برای مثال در آیه‌های ۲۷-۲۸ سوره نور، آمده است که بدون اجازه وارد خانه ای غیر از خانه خود نشوید. بدین ترتیب، ارتباطات صحیح فضاهای داخلی خانه، بایستی به گونه‌ای باشد تا اولاً غریبه‌ها به فضاهای داخلی تسلط نداشته باشند و ثانیاً قلمرو اعضا خانواده نیز به طریق مناسب از یکدیگر تفکیک شوند (نقی زاده، ۱۳۷۹). از طرف دیگر، "طراحی نورگیر مناسب به سمت همسایه" در راستای رعایت حریم همسایه و عدم طراحی مسکن به گونه‌ای که حریم دیگران را نقض نماید، مورد تأکید است.

حریم بیرونی، که از آن می‌توان به توجه بر حریم بصری به داخل خانه نیز اشاره کرد، در راستای حریم فیزیکی خانه می‌باشد که به جلوگیری از دید مستقیم افراد بیرون خانه به درون خانه اشاره می‌کند. این موضوع را می‌توان با تعبیه "ورودی مناسب"، به صورت خلق فضایی مابین فضای بیرون و درون خانه و در راستای آن، ایجاد انحراف دید در ورودی تا بدین ترتیب در عین حفظ سلسله مراتب جهت وارد شدن به داخل، محرمیت اعضای خانواده نیز حفظ شود، در مسکن اسلامی پیگیری کرد. بدین ترتیب، در مسکن اسلام، حتی با وجود باز بودن درب، حیاط و فضاهای داخلی خانه به دلیل وجود پیش‌ورودی، نمایان نخواهد بود.

علاوه بر این موضوع، آیه ۵۸ سوره نور نیز به حفظ حریم خصوصی درون خانه (حریم درونی) اشاره می‌کند. نکته قابل توجه در این آیه، محدودیت زمانی ای می‌باشد که اشاره شده و نه مکانی. یعنی مکان‌های طراحی شده خانه، می‌توانند به صورت انعطاف پذیر در زمان‌های مختلف مورد استفاده قرار گیرند. راهکار توجه بر این اصل، "تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی" از هم می‌باشد. به عبارتی، تفکیک حریم‌های داخلی و همچنین طراحی فضاهای خصوصی برای هر یک از اعضای خانواده می‌باشد. در

نتیجه در نظرگرفتن فضاهای خواب مجزا و جداسازی فضای عمومی از خصوصی، می تواند در این حیطة در مسکن اسلامی مورد توجه قرار گیرد.

۷-۴. طبیعت

طبیعت، محصول دیالکتیک ذهنی انسان و جهان ابژه ها است. انسان پیش از زندگی در شهرها، در طبیعت می زیسته است (Andrews, 2003). سوره های مختلفی از قرآن با نام پدیده های طبیعی نام گذاری شده اند و از طرفی در آیات مختلف نیز، به آن عناصر طبیعی محیطی اشاره کرده اند. گیاه، آب، نور و اجزای طبیعت، و در نهایت تمثیل بهشتی آن، که نمونه ای از طبیعت است که در قرآن، خانه و مسکن اولیه بشر نامیده شده است (سوره بقره، آیه ۳۵). قرآن، تمام عالم طبیعت را آکنده از آیه ها و نشانه هایی برای شناخت دنیای ماورالطبیعت می داند. در قرآن کریم از کلمه طبع در آیات مختلف استفاده شده که مفهوم لغوی آن سرشت یا ذات و فطرت هر پدیده ای است. لذا می توان طبیعت را به شعور جاری در کائنات تعبیر نمود. انسان به عنوان اشرف مخلوقات می تواند خود را در مسیر این شعور قرار دهد و رموزی از رازهای طبیعت را بازگشایی نماید.

رابطه انسان با طبیعت، در واقع رابطه بعد روحی انسان با سایر ابعاد و عناصر وجودی وی است؛ یعنی این رابطه، روند خودآگاهی انسان را تسهیل و سیر تکاملی انسان را ممکن می سازد (نقره کار، ۱۳۸۷).

ارتباط با طبیعت می تواند در ۳ حالت مختلف در مسکن اسلامی بازنمایی شود.

۱: به صورت ارتباط مستقیم و "حضور عناصر طبیعی" در حیاط خانه، مانند کاشت گیاه در محوطه حیاط و یا تعبیه حوض آب.

۲: به صورت ارتباط غیرمستقیم و از طریق تعبیه "پنجره" و ایجاد دید مطلوب از داخل خانه به سمت حیاط و ورود نور به فضای داخلی.

۸-۴. قدر

یکی از معانی کلمه "قدر" در قرآن کریم (طلاق: ۳، قمر: ۴۹، قمر: ۱۲)، "تقدیر" می باشد که به معنای اندازه و اندازه گیری تعبیر شده است و پیوند تنگاتنگی با علم هندسه به عنوان علم تعیین اندازه ها دارد. امام رضا (ع) نیز در حدیثی در اصول کافی خطاب به یونس بن عبدالرحمن می فرماید: ".... قدر همان هندسه و مرزبندی است، مانند مقدار بقا و زمان فنا" (کلینی رازی، ۱۳۶۵). در واقع هندسه، دانش قدر و منزلت دانه های تشکیل دهنده ی اثر، فهم سنت میان آنها و در نهایت نظام همنشینی این ذرات با یکدیگر می باشد (حجت و ملکی، ۱۳۹۱).

حسن نصر در کتاب علم در اسلام به اهمیت هندسه در معماری اسلامی اشاره می کند. هندسه، ابزاری

مناسب جهت نظم بخشیدن به معماری و برقراری روابط صحیح میان اجزای بنا به منظور دستیابی به یکپارچگی فضایی می‌باشد. تمام اندازه‌ها در کمال خود (ارتفاع، طول و عرض) و در اجزای ترکیب کننده آن (شامل الگوهای هندسی سطحی) وابسته به هم بوده و هرگز از هندسه جدا نبوده‌اند. به این شکل، هنر هندسه، کلید اساسی برای ایجاد ارتباط بین ساختمان و انگاره هاست که سازنده در ذهن خود دارد (خوارزمی و افهمی، ۱۳۸۹). از جمله تاثیر هندسه در مسکن اسلامی می‌توان به وجود تناسبات طلایی در بنا و تعادل و تقارن آن اشاره کرد. این تناسبات شامل اعداد صحیح تصاعدی می‌باشد که شامل ۱، ۲، ۳، ۵، ۸، ۱۳ و ... می‌باشد که ویژگی آن در این است که مجموع هر دو عدد متوالی برابر با عدد بعدی خود می‌باشد (اردلان و بختیار، ۱۳۹۱). البته این استفاده از هندسه در مسکن اسلامی نباید به صورت ظاهری باشد. بایستی باطنی بوده و در واقع به نوعی تداعی کننده تقارن و تعادل در بنا، همراه با حس یکپارچگی و به هم پیوستگی فضایی در عین داشتن نظم باشد.

۹-۴. کمال

در مقام صدر سلسله مراتب نظام آفرینش، کمال قرار گرفته است. کمال به معنای کامل شدن، به اوج رسیدن، تمام و نهایت چیزی می‌باشد. در واقع امری است که انسان با پیمودن مراحل به حقیقت آن می‌رسد که به صورت نسبی برای هر فرد متفاوت می‌باشد. در قرآن کریم مفاهیم فراوانی وجود دارد که بر نیاز کمال گرایی انسان اشاره می‌کند. برای مثال می‌توان به واژه "فقر ذاتی" و رسیدن به غنای اکتسابی اشاره کرد (سوره فاطر، آیه ۱۵). و یا برای مثال واژه "شکر". این واژه اصطلاحی است که موجب افزایش نعمت‌های اکتسابی می‌شود به گونه‌ای که خداوند در آیه ۷ سوره ابراهیم می‌فرماید: اگر شکر گویند، بر شما می‌افزایم. و یا واژه "قرب" نیز از جمله دیگر کلماتی است که در قرآن آمده و بر مفهوم کمال گرایی انسان به واسطه تقرب به خدا اشاره می‌کند (سوره زمر، آیه ۳؛ سوره کهف، آیه ۲۴). به مانند سایر مفاهیم، معماری نیز تحت تاثیر کمال گرایی قرار گرفته است. که آن را می‌توان در سه حیطه مجزا "آرامش"، "امنیت" و "سلسله مراتب" در مسکن اسلامی جستجو کرد.

۹-۴-۱. آرامش

خداوند در آیه ۸۰ سوره نمل، خانه‌ها را مایه "آرامش" انسان قرار داده است. خانه مکانی است که فرد در آن به آرامش و تعلق خاطر کامل می‌رسد. آرامش صرفاً ناشی از آسایش فیزیکی فرد و خانواده و یا احساس امنیت در مقابل تهدیدات بیرونی نیست. افزون بر آن ناشی از آرامش درونی است که بر اعضای خانواده و روابط بین آنها حاکم است. خانه، محل استراحت، تامل و تعمق، مکان بازیابی هویت و پردازش تجربیات محیط پیرامون می‌باشد. خانه محل خلوت کردن با خود و یافتن خویش است. باطن آرام خانه

می بایست در ظاهر آن نیز متجلی گردد (پاکزاد، ۱۳۸۶)

آیه ۱۷ سوره کهف، به مسیر حرکت خورشید و محل طلوع و غروب آن اشاره می کند. مسیر خورشید مطرح شده در مسکن اسلامی می تواند به صورت جهت گیری مناسب ساختمان در برابر نور خورشید به منظور استفاده حداکثری از نور روز در راستای بهره گیری مطلوب از اقلیم منطقه اشاره کرد. بدین ترتیب، آسایش در مسکن اسلامی به صورت "آسایش اقلیمی" بازتاب پیدا می کند.

۲-۹-۴. امنیت

سوره بقره، آیه ۱۲۶ به اهمیت "امنیت" اشاره می کند. طبق آیه ۵۵ سوره نور، شرط تامین امنیت توسط خدا، انجام عملی شایسته توسط انسان است. امنیت ضامن نزول برکت (سوره ابراهیم، آیه ۳۷) و ابتدایی ترین راه القا امنیت، اسلام است (نهج البلاغه، ۱۳۸۸). امنیت در قرآن به دو صورت ظاهری (سوره نور، آیه ۲۸) و باطنی (سوره رعد، آیه ۲۸) بیان شده است. در آیه ۲۵ سوره یونس، خدا با تعبیر دارالسلام، تمامی این امنیت ها را جهت ایجاد خانه و سرای مناسب لازم می داند. همچنین در آیه ۸۷ از همان سوره، به حضرت موسی و برادرانش به ساخت خانه ها در مقابل یکدیگر و به صورت متمرکز برای کمک به تمرکز در بافت شهری به منظور ارتقا امنیت وحی شده است. امنیت یک حس انسانی است. ریشه لغوی کلمه مومن از "امن" به معنای برخورداری از امنیت روحی و روانی و فیزیکی با اتکا به نیروی لایزال الهی می باشد که با توکل بر او میسر می شود.

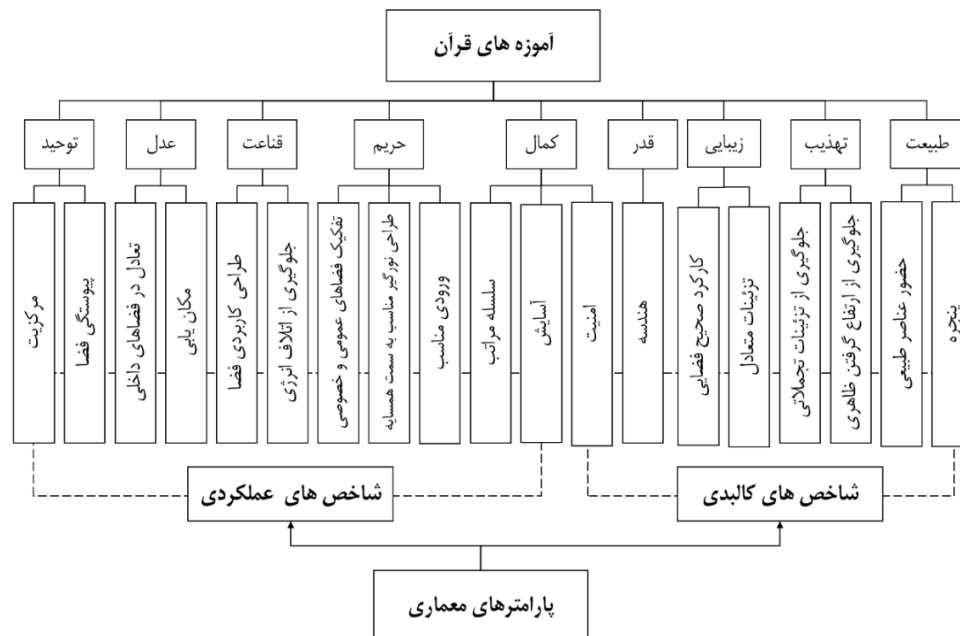
امنیت به دو صورت "امنیت کالبدی" و "امنیت سازه ای" در مسکن اسلامی می تواند مطرح گردد. امنیت کالبدی، به معنای محافظت از ورود افراد بیگانه به داخل خانه می باشد و امنیت سازه ای به واسطه انتخاب مصالح مناسب و اتخاذ روش های مناسب برای ساخت و ساز تامین می گردد. مسکن مطلوب اسلامی بایستی به گونه ای باشد که درجات مختلف امنیت برای ساکنان فراهم شود.

۳-۹-۴. سلسله مراتب

مفهوم "سلسله مراتب" در قرآن را می توان در آیات مختلفی چون آیه ۳ و ۴ سوره ملک دنبال کرد. در این آیه ها به هفت طبقه و مرتبه مرتبه ساخته شدن آسمان اشاره می کند. طبق تعریف سلسله مراتب در مذهب تشیع، درک حقیقت سلسله مراتبی است و همه مخلوقات با توجه به شدت و ضعف دریافتی شان، در درجات مختلفی از نظام هستی واقع می شوند (انصاری، ۱۳۸۷). نظام خلقت برای هر موجود شان و مقامی مخصوص، پدید آورده است. هر موجود در مسیر تعالی خود با شانی (شان درونی) می رسد و شان آن با توجه به سایر موجودات (شان بیرونی) نیز تعریف می شود. که هر چه شان بالاتر باشد، جایگاه نیز الهی تر خواهد بود.

نظام آفرینش بر اساس نظام سلسله مراتبی آفریده شده است که انسان و معماری، هر دو عضوی از این نظام می‌باشند. هر مکان دارای شان مخصوص به خود است و ورود به آن فضا، لازم می‌دارد تا در آن مکان، بنا به شانیت مکان، سلسله مراتبی را رعایت نماید.

درک چرایی وجود ریزفضاها در معماری (محمدیان منصور، ۱۳۸۶) رعایت سلسله مراتب را در بافت سکونتگاه تبیین می‌کند. بدین ترتیب، سلسله مراتب را می‌توان در ابعاد خرد مانند محرمیت در درون خانه و یا سلسله مراتب ورود به خانه (سوره احزاب، آیه ۵۳) و در ابعاد کلان مانند سلسله مراتب کاربری شهری یا همسایگی‌ها (سوره نور، آیه ۲۷) اشاره کرد. بدین ترتیب، سلسله مراتب در مسکن اسلامی می‌تواند به تفکیک سازی محدوده‌های عرصه‌های مختلف خصوصی، عمومی و خدماتی و سلسله مراتب ورود به داخل خانه بازتاب پیدا کند. به عبارتی، رده بندی فضایی از خارج به داخل با استفاده از طراحی فضاهای باز، نیمه باز و بسته و همچنین به کارگیری عناصر واسطی چون هشتی امکان پذیر خواهد بود. شاخص‌های به کار رفته جهت طبقه بندی پارامترهای معماری منتج شده از نظام معرفتی اسلام را، می‌توان در دو حیطه شاخص‌های کالبدی و شاخص‌های عملکردی تقسیم بندی کرد. بدین ترتیب، نمودار ۱، به عنوان مدل مفهومی پژوهش می‌تواند مطرح گردد که ارتباطات مابین پارامترهای معماری در دو شاخص کالبدی (که حاوی بخش عمده ادراک از فضا می‌باشد و به صورت ادراک بصری و در قالب کالبد خودنمایی می‌کند) و عملکردی (که مرتبط با بحث عملکرد و روابط می‌باشد. شایان ذکر است که در نظام‌های مختلف ارزیابی، بررسی مسکن از جنبه انرژی نیز، در این حیطه گنجانده شده است) را با کلمات استخراج شده از آموزه‌های قرآن نشان می‌دهد.

نمودار ۱: تجلی آموزه های قرآن در قالب پارامترهای معماری در طراحی مسکن مطلوب اسلامی

Diagram 1

Expression of Quranic teachings in the form of architectural parameters in designing desirable Islamic housing

۵. معرفی جامعه نمونه

با بررسی های صورت گرفته در حیطه بناهای معاصر شهر ارومیه، پنج خانه به صورت نمونه گیری تصادفی انتخاب شده است که جدول ۱، به معرفی آنها می پردازد.

جدول ۱: معرفی نمونه های مورد مطالعه (جامعه نمونه)

Table 1

Introduction of the studied samples (sample community)

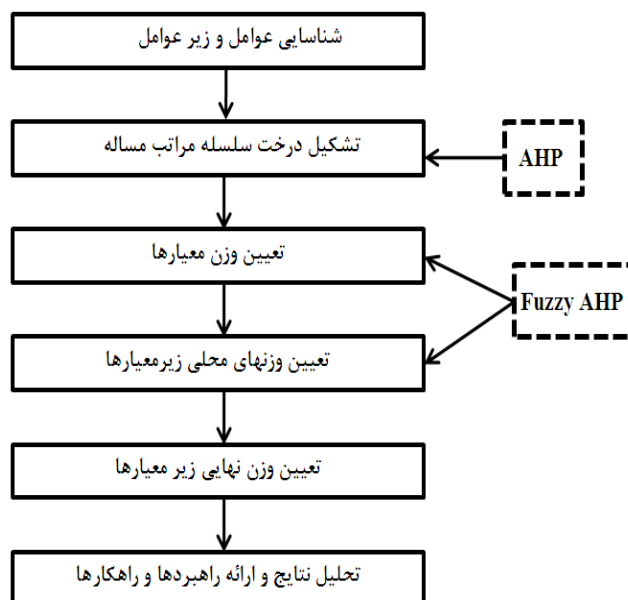
معاصر ۱۳۷۰-۱۳۹۰ Contemporary 1991 - 2011		معاصر ۱۳۵۰-۱۳۷۰ Contemporary 1971 - 1991		
خانه شماره ۵ House No. 5	خانه شماره ۴ House No. 4	خانه شماره ۳ House No. 3	خانه شماره ۲ House No. 2	خانه شماره ۱ House No. 1
بلوار آزادگان Azadeghan Boulevard	بلوار والفجر Valfajr Boulevard	خیابان مدنی یک Madani One Street	خیابان دانشکده Daneshkadeh Street	خیابان دانشکده Daneshkadeh Street

۶. تحلیل یافته‌ها

به منظور اولویت‌بندی معیارها و زیرمعیارهای پیشنهادی طراحی مسکن مطلوب بر اساس نظام معرفتی اسلام و ارزیابی پنج نمونه از خانه‌های معاصر شهر ارومیه - که بر اساس نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شده‌اند- در راستای تبیین میزان انطباق الگوهای معماری مستخرج با وضعیت طراحی مسکن معاصر، مدل پیشنهادی فازی برای اهداف ذکر شده به صورت زیر است.

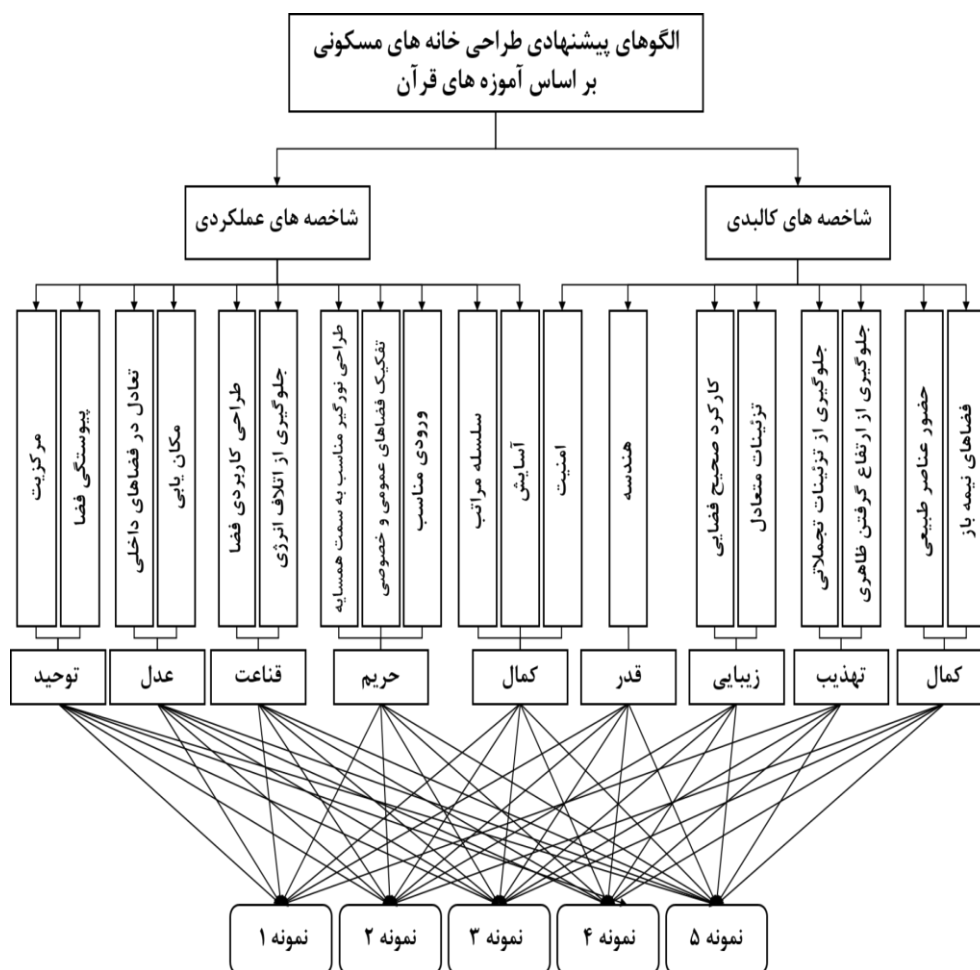
نمودار ۲. نمودار فرایند شماتیک از مدل سلسله مراتبی پیشنهادی

Diagram 2

Schematic process diagram of the proposed hierarchical model

این فرایند، شامل پنج مرحله می‌باشد.

مرحله اول: مرحله اول شامل تعیین معیارها و زیر معیارهای هر یک از اصول پیشنهادی طراحی خانه‌های مسکونی بر اساس آموزه‌های قرآن می‌باشد. این معیارها به صورت نمودار ۳ به صورت درختی دسته‌بندی شده‌اند.

نمودار ۳. نمودار سلسله مراتبی AHP فازی پیشنهادی

Diagram 3

Proposed Fuzzy AHP Hierarchical Diagram

مرحله دوم: تشکیل سلسله مراتب AHP بر اساس معیارهای ذکر شده که در مرحله یک شناسایی شدند. مدل سلسله مراتبی در ۴ سطح ایجاد شده است. در سطح اول هدف اصلی مدل، در سطح دوم معیار مربوط طراحی خانه‌های مسکونی بر اساس آموزه‌های قرآن، در سطح سوم زیر معیارهای مرتبط با هر اصل و در سطح چهارم نمونه‌های مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

مرحله سوم: تعیین اولویت اساسی با توجه به هدف، با استفاده از ماتریس مقایسات زوجی. مقیاس‌های فازی مربوط به اهمیت نسبی جهت تعیین وزن‌ها، در جدول ۲ نشان داده شده است. این مقیاس توسط توماس. ال ساعتی پیشنهاد گردیده (زبردست، ۱۳۸۰)؛ و برای حل مسائل تصمیم‌گیری فازی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

جدول ۲: مقیاس ۹ کمیتی ساعتی برای مقایسه دودویی گزینه‌ها (مأخذ: زبردست، ۱۳۸۰)

Table 2:

9-Hour Quantity Scale for Binary Options Comparison (Source: Zebardast, 2001)

تعریف Definition	امتیاز شدت ارجحیت Preference Severity Rating
ترجیح یکسان Equally Preferred	1
کمی مرجح Moderately Preferred	3
ترجیح بیشتر Strongly Preferred	5
ترجیح خیلی بیشتر Very Strongly Preferred	7
کاملاً مرجح Extremely Preferred	9
ترجیحات بینابین (وقتی حالت‌های میانه وجود دارد) Intermediate Preferred (When there are intermediate modes)	2, 4, 6, 8

مرحله چهارم: تعیین وزن محلی معیارها، زیرمعیارها و نمونه‌ها. در این مرحله با توجه به جدول ۲ به منظور تعیین اهمیت نسبی معیارها با توجه به اصل بالادست (اصل متناظر واقع در سطح بالای سلسله مراتب) و وزن نسبی زیر معیارها با توجه به معیار سطح بالاتر و همچنین وزن نسبی نمونه‌های پنج گانه با توجه به زیر معیار سطح بالاتر انجام می‌گیرد (جدول ۳).

مرحله پنجم: محاسبه وزن کلی زیرمعیارها. در این مرحله به منظور تعیین وزن نهایی زیر معیارها، وزن معیارها و زیر معیارها تلفیق می‌شوند. وزن نهایی هر زیرمعیار به وسیله ضرب کردن وزن محلی زیرمعیارها در وزن معیار متناظر به دست می‌آید. که این عمل توسط نرم‌افزار اکسپرت چویز صورت گرفت. جدول ۴ نیز، نشان دهنده وزن نمونه‌های مورد مطالعه، بر حسب زیرمعیارها می‌باشد.

جدول ۳. جدول سلسله مراتبی با وزن‌های کلی و محلی (مأخذ: پردازش‌های مقاله)

Table 3

Hierarchical Table with general and local weights (Source: Article Processes)

وزن زیرمعیارها Weight of sub-criteria	الگوها Patterns	آموزه‌های قرآنی Quranic Teachings	وزن شاخص‌ها Weight of Indicators	شاخص‌ها Indicators
0.149	مرکزیت Centrality	وحدت Oneness		
0.118	پیوستگی فضا Space Continuity			
0.083	تعادل در فضاهای داخلی Balance in Interior Space	عدل Justice		
0.217	مکان یابی Locate			
0.183	طراحی کاربردی فضا Practical Space Design	فناخت Satisfaction	0.565	عملکردی Operational
0.049	جلوگیری از اتلاف انرژی Preventing Energy loss			
0.028	طراحی نورگیر مناسب به سمت همسایه Appropriate Skylight Design to the Neighbor			
0.058	تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی Separation of Public and Private Spaces	حریم Privacy		
0.030	ورودی مناسب Proper Entrance			
0.044	سلسله مراتب Hierarchy			
0.042	آسایش Comfort	کمال Perfection		
0.046	امنیت Security			
0.275	هندسه Geometry	قدر Value		
0.217	کارکرد صحیح فضایی Correct Spatial Operation	زیبایی Beauty	0.435	کالبدی Physical
0.094	تزئینات متعادل Balanced Ornaments			
0.125	جلوگیری از تزئینات تجملاتی Prevent Luxury Ornaments	تهدین refinement		
0.029	جلوگیری از ارتفاع گرفتن ظاهری			

	Prevent Apparent Elevation	
0.158	حضور عناصر طبیعی Presence of Natural Elements	جمال Perfection
0.055	پنجره Window	

جدول ۴. وزن نمونه‌های مورد مطالعه برحسب زیرمعیارها (مأخذ: پردازش‌های مقاله)

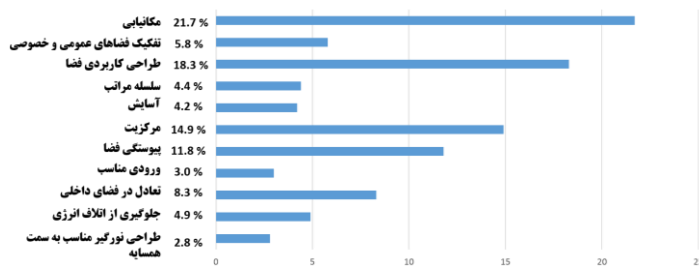
Table 4

Weight of the studied samples by sub-criteria (Source: Article processing)

نمونه ۵ Sample5	نمونه ۴ Sample4	نمونه ۳ Sample3	نمونه ۲ Sample2	نمونه ۱ Sample1	الگوها Patterns	شاخص‌ها Indicators	
0.079	0.136	0.180	0.246	0.358	مرکزیت Centrality	عملکردی Operational	
0.082	0.112	0.269	0.366	0.171	پیوستگی فضا Space Continuity		
0.075	0.079	0.193	0.313	0.339	تعادل در فضاهای داخلی Balance in Interior Space		
0.078	0.130	0.217	0.256	0.318	مکان یابی Locate		
0.102	0.133	0.206	0.229	0.330	طراحی کاربردی فضا Practical Space Design		
0.170	0.170	0.198	0.232	0.230	جلوگیری از اتلاف انرژی Preventing Energy loss		
0.076	0.121	0.190	0.278	0.335	طراحی نورگیر مناسب به سمت همسایه Appropriate Skylight Design to the Neighbor		
0.082	0.088	0.185	0.235	0.410	تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی Separation of Public and Private Spaces		
0.087	0.135	0.159	0.252	0.367	ورودی مناسب Proper Entrance		
0.072	0.090	0.179	0.263	0.396	سلسله مراتب Hierarchy		
0.083	0.128	0.193	0.196	0.400	آسایش Comfort		
0.078	0.115	0.171	0.256	0.380	امنیت Security		
0.085	0.278	0.136	0.120	0.381	هندسه Geometry		
0.092	0.123	0.189	0.285	0.312	کارکرد صحیح فضایی Correct Spatial Operation		کالبدی Physical
0.112	0.133	0.149	0.211	0.395	تزئینات متعادل Balanced Ornaments		
0.110	0.141	0.182	0.264	0.303	جلوگیری از تزئینات تجملاتی Prevent Luxury Ornaments		

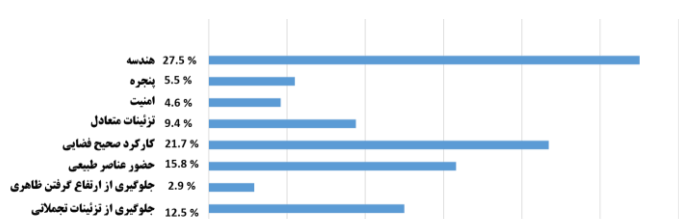
0.104	0.144	0.159	0.252	0.341	جلوگیری از ارتفاع گرفتن ظاهری Prevent Apparent Elevation
0.115	0.076	0.188	0.241	0.381	حضور عناصر طبیعی Presence of Natural Elements
0.067	0.149	0.099	0.264	0.420	پنجره Window

نمودار ۴ و ۵، نشان‌دهنده میزان اهمیت هرکدام از الگوها بر اساس نظر خبرگان می‌باشد. نمودار ۶ و ۷ نیز به بررسی و ارزیابی میزان انطباق پذیری هر یک از نمونه‌های موردی به تفکیک هر یک از زیرمعیارهای اصلی می‌پردازد و همچنین وزن نهایی هر یک از آن‌ها را مشخص می‌کند. نمودار ۸ نیز، میزان تطابق هرکدام از نمونه‌ها به تفکیک هر یک از معیارهای اصلی را نشان می‌دهد. نمودار ۹ و ۱۰ نیز به تفکیک نشان‌دهنده ارزیابی کلی هر یک از مؤلفه‌های اصلی در نمونه‌های موردی می‌باشد.

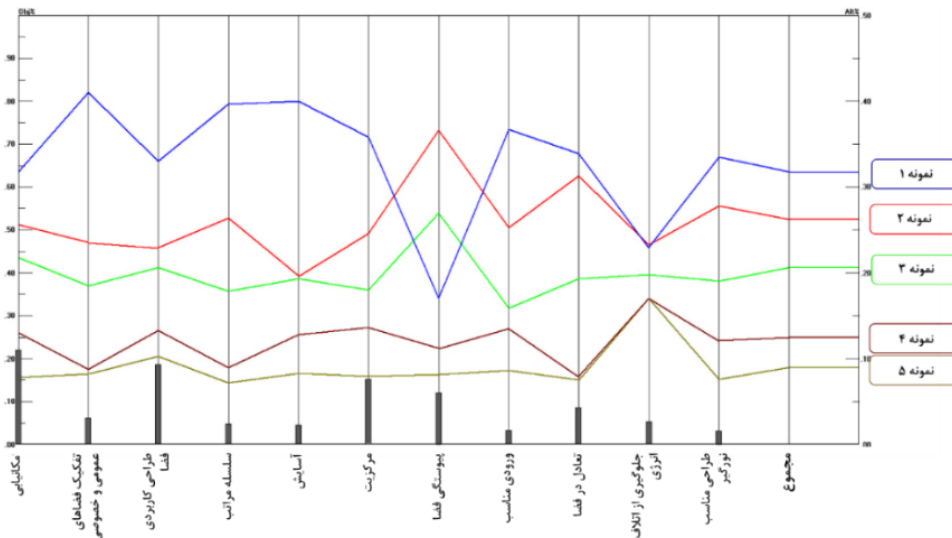
نمودار ۴. نمودار وزن نهایی زیرمعیارهای عملکردی بر اساس نظر خبرگان (مأخذ: پردازش‌های مقاله)

Diagram 4. Final weight Diagram of Operational Sub-Criteria Based on Expert Opinion (Source: Article Processing)

نمودار ۵. نمودار وزن نهایی زیرمعیارهای کالبدی بر اساس نظر خبرگان (مأخذ: پردازش‌های مقاله)

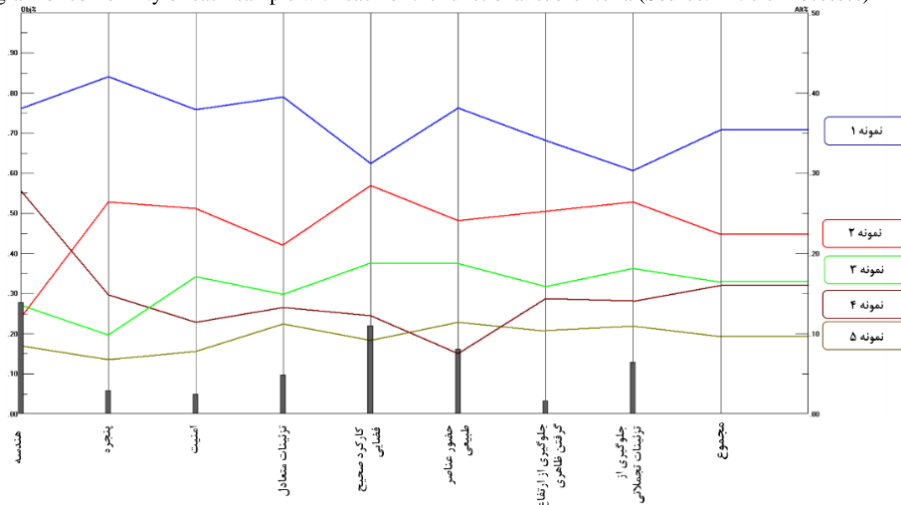
Diagram 5. Final weight Diagram of Physical Sub-Criteria Based on Expert Opinion (Source: Article Processing)

نمودار ۶. نمودار میزان تطابق هر کدام از نمونه‌ها به تفکیک هر یک از زیرمعیارهای عملکردی (مأخذ: پردازش‌های مقاله)

Diagram 6

Diagram of conformity of each sample with each of the functional sub-criteria (Source: Article Processes)

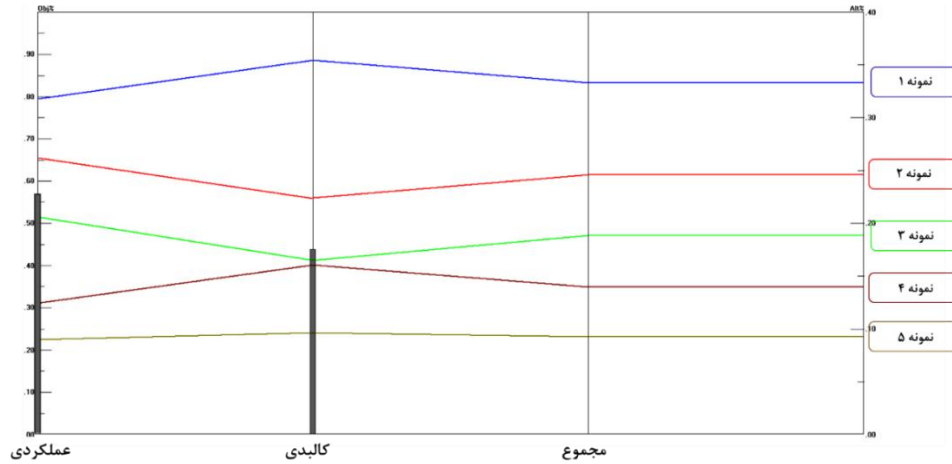

نمودار ۷. نمودار میزان تطابق هر کدام از نمونه‌ها به تفکیک هر یک از زیرمعیارهای کالبدی (مأخذ: پردازش‌های مقاله)

Diagram 6

Diagram of conformity of each sample with each of the Physical sub-criteria (Source: Article Processes)

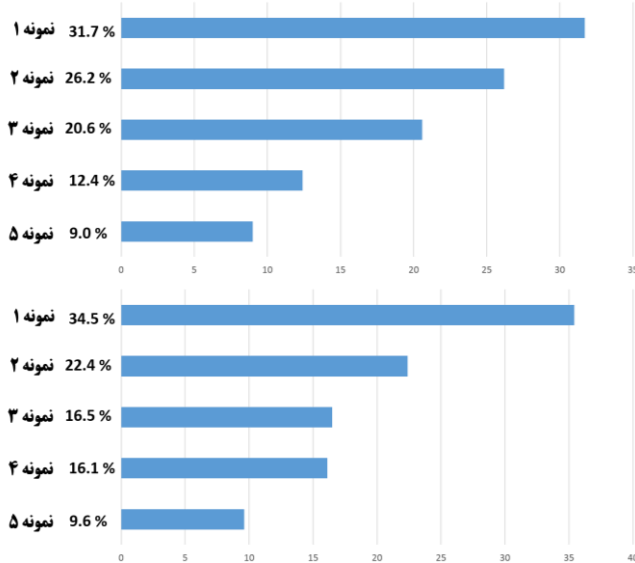

نمودار ۸. نمودار میزان تطابق هر کدام از نمونه‌ها به تفکیک هر یک از معیارهای اصلی (مأخذ: پردازش‌های مقاله)

Diagram 8

Diagram of conformity of each sample with each of the main criteria (Source: Article Processes)

نمودار ۹. نمودار وزن دهی و ارزیابی

نمونه‌ها بر اساس معیارهای عملکردی

(مأخذ: پردازش‌های مقاله)

Diagram 9. Sample Weighting

and Evaluation Diagram Based on functional Criteria (Source:

Article Processes)

نمودار ۱۰. نمودار وزن دهی و ارزیابی

نمونه‌ها بر اساس معیارهای کالبدی

(مأخذ: پردازش‌های مقاله)

Diagram 10. Sample Weighting

and Evaluation Diagram Based on Physical Criteria (Source:

Article Processes)

با دقت در نتایج حاصل از پردازش‌های مقاله، از نظر خبرگان شاخص عملکردی، با وزن ۰,۵۶۵ دارای اهمیت و وزن به نسبت بیشتری نسبت به شاخص کالبدی با وزن ۰,۴۳۵ می‌باشد؛ که وزن‌های به دست آمده، حاکی از اهمیت هر دو مؤلفه و مکمل بودن هر دو نسبت به هم می‌باشد. در بین زیرمعیارهای مؤلفه عملکردی، به ترتیب زیر مؤلفه‌ی "مکان‌یابی" با وزن ۰,۲۱۷ دارای بیشترین ضریب اهمیت و زیرمؤلفه "طراحی نورگیر مناسب به سمت همسایه"، دارای کمترین ضریب اهمیت با وزن ۰,۰۲۸ از نظر

خبرگان می‌باشد. در حیطه مؤلفه‌های کالبدی نیز، زیرمؤلفه "هندسه" با وزن ۰,۲۷۵، دارای بیشترین ضریب اهمیت از نظر خبرگان و زیرمؤلفه "جلوگیری از ارتفاع گرفتن ظاهری" با وزن ۰,۰۲۹، دارای کمترین اهمیت می‌باشد.

نتایج حاصل از پردازش‌های مقاله در ارزیابی مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌ها در هر یک از نمونه‌های مورد مطالعه، نشان داد که، در برخی نمونه‌ها به مؤلفه‌های عملکردی و در برخی به مؤلفه‌های کالبدی توجه بیشتری شده است. اما در مجموع، وزن زیرمؤلفه‌های عملکردی بالاتر از مؤلفه‌های کالبدی می‌باشد. و در نهایت، نمونه ۱، دارای بیشترین انطباق پذیری در هر دو مؤلفه کالبدی و عملکردی در بین نمونه‌های موردی می‌باشد. همچنین در ارزیابی زیرمؤلفه‌های عملکردی در نمونه‌های موردی، به این نتیجه رسیده شد که زیرمؤلفه "تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی" و "آسایش"، از بالاترین وزن در مسکن معاصر برخوردارند. و در زیرمؤلفه کالبدی، "پنجره" دارای بالاترین وزن در نمونه‌های مورد مطالعاتی می‌باشد.

۷. نتیجه گیری

به منظور پاسخ به مشکل کمبود مسکن مطلوب و جلوگیری از رشد بی‌رویه مسکن کم کیفیت، بررسی دقیق مفاهیم آموزه‌های قرآنی منتج شده از نظام معرفتی اسلام، به منظور دستیابی به الگوهای معماری مناسب جهت طراحی مسکن مطلوب اسلامی ضروری به نظر می‌رسد. بدین ترتیب، پژوهش حاضر در راستای دستیابی به الگوها و مؤلفه‌های صحیح معماری در طراحی مسکن معاصر و ارزیابی و اولویت بندی آن مؤلفه‌ها، در دو گام اصلی صورت گرفته است. که در گام نخست با روش تحقیق توصیفی-تحلیلی به تدوین چارچوب نظری تحقیق، که همان ارائه مدل تحلیلی تجلی آموزه‌های قرآن در قالب مؤلفه‌های معماری در طراحی مسکن مطلوب اسلامی می‌باشد؛ به کمک مفاهیم دینی استخراج شده از منابع دست اول (قرآن)، در راستای سیر از مفهوم به الگو پرداخته است. در گام دوم نیز، با کمک تکنیک سلسله مراتب فازی (AHP) به ارزیابی و اولویت بندی شاخص‌های ارائه شده (مؤلفه‌های معماری) در مدل تحلیلی طبق نظر خبرگان و نهایتاً به ارزیابی همان شاخص‌ها در نمونه‌های موردی پرداخته است. نتایج حاصل از پردازش داده‌های تحقیق نشان می‌دهد که مؤلفه‌های کالبدی و عملکردی طبق نظر خبرگان مکمل یکدیگر بوده و به کارگیری هر یک از آنها به تنهایی، در دستیابی به مسکن مطلوب اسلامی کارا نمی‌باشند. اما ضریب اهمیت شاخص عملکردی با وزن ۰,۵۶۵، قدری بیشتر از شاخص کالبدی با وزن ۰,۴۳۵ می‌باشد. زیرمؤلفه "مکان یابی" با وزن ۰,۲۱۷، در بین مؤلفه عملکردی و زیرمؤلفه "هندسه" با وزن ۰,۲۷۵، در بین مؤلفه کالبدی دارای بیشترین ضریب اهمیت از نظر خبرگان می‌باشد. همچنین در نتایج ارزیابی جامعه نمونه، به زیرمؤلفه "تفکیک فضاهای عمومی و خصوصی" در مؤلفه عملکردی و به زیرمؤلفه "پنجره" در مؤلفه کالبدی بیشترین توجه شده است.

همانطور که اشاره شد، جهت دستیابی به مسکن مطلوب، تمامی زیرمؤلفه‌ها می‌بایست در یک بازه ای معقول و در کنار هم عمل کنند. اما نتایج حاصل از بررسی‌ها از توجه کمتر به برخی زیرمؤلفه‌ها را نشان می‌دهد. که به منظور افزایش توجه به این زیرمؤلفه‌ها، راهکارهایی چون موارد ذیل را می‌توان در طراحی مسکن معاصر در نظر گرفت:

- درونی سازی مفاهیم اسلامی در کاربران و طراحان معمار، به گونه ای که استعداد ذاتی برای به کارگیری آنها در مسکن معاصر وجود داشته باشد.
- رعایت پیوستگی فضایی بین اجزای مختلف خانه در عین رعایت محرمیت، نظم و آراستگی فضایی.
- پرهیز از تجمل و تظاهرات شکلی، به خصوص در نماهای بیرونی و در عین رعایت نظم و آراستگی فضایی.
- حذف یا محدود نمودن عناصر و مؤلفه‌های غیرکارکردی و توجه بیشتر به مؤلفه‌های معنایی جهت ارتقای مرتبه وجودی مخاطب و دستیابی به آرامش درونی.
- بها دادن به فضاهای مختلف مسکن به اندازه ضریب اهمیت هر یک و پرهیز از اسراف در مساحت فضاها و طراحی داخلی آنها.
- رعایت تناسبات و هندسه فضایی و پرهیز از اغتشاش در طراحی حجم که گاه به غلط خلاقیت در طراحی نیز نامیده می‌شود.
- حداکثر توجه به نکات اقلیمی جهت کاهش مصرف انرژی در مسکن.
- استفاده از عناصر طبیعی به صورت حیاط یا بام سبز و طراحی بازشوهای مناسب به سمت آنها، جهت ایجاد پیوند حداکثری بین انسان و طبیعت.

References

منابع

- احمدی دیسفانی، یدالله و علی آبادی، محمد (۱۳۹۰). کنکاشی در باب شکل شهر سنتی از منظر اندیشه اسلامی، فصلنامه باغ نظر، ۱۹ (۸): ۱۷-۳۰.
- اردلان، نادر و بختیار، لاله (۱۳۹۱). حس وحدت: نقش سنت در معماری ایرانی، تهران: موسسه علم معمار رویال.
- اسکندری، مریم؛ بلیلان اصل، لیدا و ستارزاده، داریوش (۱۳۹۸). معناشناسی مکان در بازخوانی هویت در فضای ورودی مسکن بر اساس رویکرد پدیدارشناسی، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۱، صص ۱۰۵-۱۲۵.
- آصفی، مازیار و ایمانی، الناز (۱۳۹۵). بازتعریف الگوهای طراحی مسکن مطلوب ایرانی-اسلامی معاصر با ارزیابی کیفی خانه‌های سنتی، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره ۱۱، صص ۵۶-۷۵.

- انصاری، مجتبی؛ اخوت، هانیه السادات و ملایی، معصومه (۱۳۸۷). بررسی تاثیر عقاید مذهب شیعه بر ارتباطات فضایی مساجد شیعی، فصلنامه شیعه شناسی، سال ۶، شماره ۲۳، ۱۴۵-۱۷۴.
- پاکزاد، جهانشاه (۱۳۸۶). مقالاتی در باب مفاهیم معماری و طراحی شهری، تهران: انتشارات شهیدی.
- پوردهقان، حافظه؛ شاهچراغی، آزاده و مختاباد امرئی، سیدمصطفی (۱۳۹۸). سنجش و تحلیل قواعد نظری مسکن مطلوب با تکیه بر آرای مردم، مجله مسکن و محیط روستا، شماره ۱۶۵، صص ۸۱-۹۶.
- پیرنیا، محمد کریم (۱۳۷۴). آشنایی با معماری اسلامی ایران، تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- جعفری، محمد تقی (۱۳۶۹). زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام، تهران: دفتر مطالعات دینی هنر.
- حجت، عیسی و ملکی، مهدی (۱۳۹۱). هم گرایی سه گونه بنیادین هندسی و پیدایش هندسه مسجد ایرانی، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۱۷، شماره ۴، صص ۵-۱۶.
- خوارزمی، مهسا و افهمی، رضا، (۱۳۸۹). هندسه کاربردی در تزئینات آثار معماری ایران قبل از اسلام. کتاب ماه علم و فنون.
- زبردست، اسفندیار (۱۳۸۰). کاربرد فرایند تحلیل سلسله مراتبی در برنامه ریزی شهری و منطقه ای، هنرهای زیبا، (۱۰)، ۱۳-۲۱.
- زندیه، عطیه (۱۳۸۶). دین و باور دینی در اندیشه ویتگنشتاین، تهران: نشر نگاه معاصر.
- زیاری، کرامت الله و قاسمی قاسموند، عزت الله (۱۳۹۵). ارزیابی شاخص‌های کمی و کیفی مسکن با رویکرد توسعه پایدار، پژوهش‌های جغرافیایی برنامه ریزی شهری، دوره ۴، شماره ۲، صص ۱۹۷-۲۲۱.
- سامه، رضا (۱۳۹۲). معماری و کیفیت زندگی انسان، تهران: رساله دکتری معماری پردیس هنرهای زیبا.
- صادق عمل نیک، مرتضی (۱۳۸۶). چشم انداز، هیئت فکری و طرح و برنامه دکترین مهدویت، مجموعه مقالات سومین همایش بین المللی دکترین مهدویت، قم: پژوهشکده مهدویت.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۶۳). تفسیر المیزان، تهران: انتشارات محمدی.
- عاملی شیخ حر (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: آل البیت.
- عاملی، ابراهیم (۱۳۶۳). تفسیر اختصاصی عاملی، مشهد: انتشارات باستان.
- عبدالله بن محمد انصاری (۱۳۶۱). منازل السایرین، ج ۱، ص ۷۱، متن عربی با مقایسه به متن علل المقامات و صد میدان، ترجمه دري منازل السایرین و علل المقامات و شرح کتاب از روی آثار پیرهرات از روان فرهادی، تهران.
- عمید، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ فارسی عمید، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۵ق). کتاب العین، ذیل «هذب»، چاپ مودی مخزومی و ابراهیم سامرائی.
- قدسی پور، سید حسن (۱۳۷۹). مباحثی در تصمیم گیری چند معیاره؛ فرآیند تحلیل سلسله مراتبی، دانشگاه صنعتی امیر کبیر.

- قرآن کریم.
- کبیر، یحیی (۱۳۸۷). جهان بینی و معارف تطبیقی، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵). الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- گیدیون، زیگفرید (۱۳۹۲). فضا، زمان و معماری، ترجمه منوچهر مزینی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- لوکوربوزیه (۱۳۵۴). چگونه به شهرسازی بیندیشیم، ترجمه محمد تقی کارستی، امیرکبیر، تهران. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار الجامعة لدرر اخبار الائمه اطهار، ج ۷۳ و ۷۶. ناشر اسلامیه.
- محمدیان منصور، صاحب (۱۳۸۶). سلسله مراتب محرمیت در مساجد ایرانی. هنرهای زیبا، (۲۹) ۵۹-۶۸.
- مرتضی، هشام (۱۳۸۷). اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام، ترجمه ی ابوالفضل مشکینی، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری.
- مطهری، رضا (۱۳۸۷). مسأله شناخت، تهران: انتشارات صدرا.
- معین، محمد (۱۳۸۶). فرهنگ معین، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- نصر، طاهره (۱۳۹۴). جایگاه پارادایم معماری مسکن در سیمای امروز شهر ایرانی-اسلامی، فصلنامه شهر ایرانی اسلامی، شماره ۲۲. صص ۶۷-۷۸.
- نقره کار، عبدالحمید؛ حمزه نژاد، مهدی و رنجبر کرمانی، علی محمد (۱۳۸۷). درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی، تهران، انتشارات وزارت مسکن و شهرسازی.
- نقی زاده، محمد (۱۳۷۹). رابطه هویت سنت معماری ایران با مدرنیسم و نوگرایی، مجله علمی پژوهشی هنرهای زیبا، شماره ۷، صص ۷۹-۹۱.
- نقی زاده، محمد (۱۳۸۴). جایگاه طبیعت و محیط زیست در فرهنگ و شهرهای ایرانی، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
- نهج البلاغه (۱۳۸۸). گردآوری: سیدرضی، مرکز مطالعات و پژوهش های فرهنگی حوزه علمیه قم.
- نوری طبرسی، حسین بن محمدتقی (۱۳۸۷). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، جلد ۳. قم: مؤسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث.
- وثیق، بهزاد؛ پشوتنی زاده، آزاده؛ بمانیان، محمدرضا (۱۳۸۸). مکان و مسکن از منظر اسلام، دوفصلنامه پژوهش های میان رشته ای قرآن کریم، شماره ۱۱، صص ۹۳-۱۰۲.
- Ansari, A. E. M., (1983). Others Homes, Vol. 1, p. 7, Arabic Text Comparing the Text of Causes of the Authorities and the Hundred Squares, Dari's Translation of the Al-Sayerin's and the Causes of the Authorities, and Description of the Book from Pirherat's Works by Ravan Farhadi, Tehran. [In Persian].
- Ahmadi Disfani, Y., Aliabadi, M., (2012). Traditional city structures from perspective of Islamic notions, Bagh Nazar Journal, 19(8), pp 17-30. [In Persian].

- al-Shaykh al-Hurr, (1989). Wasa'il al-Shi'a, Qom: Al-Albit. [In Persian].
- Ameli, E., (1985). Exclusive Interpretation of Ameli, Mashhad: Ancient Publications. [In Persian].
- Amid, H., (2003). Amid Persian Culture, Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian].
- Andrews, T. (2003). Nature-Speak: Signs, Omens and Messages in Nature, Dragonhawk Publishing - U.S.A.
- Ansari, M., Okhovat, H. A., Malayi, M., (2008). The Impact of Shia Beliefs on the Spatial Relations of Shia Mosques 6 (23), pp 145-174. [In Persian].
- Ardalan, N., Bakhtiar, L., (2012). Sense of Unity: The Role of Tradition in Iranian Architecture, Tehran: Royal Institute of Architecture Science. [In Persian].
- Asefi, M., Imani, E., (2016). Redefining Design Patterns of Contemporary Iranian-Islamic Desirable Housing by Qualitative Evaluation of Traditional Houses, Journal of Islamic Architectural Research, No. 11, pp 56-75. [In Persian].
- Eskandari, M., Balilan Asl, L., Sattarzadeh, D., (2019). Semantics of place in Identifying Entry Spaces of Houses Based on Phenomenological Approach, National Studies Journal, No. 1, pp 105-125. [In Persian].
- Farahidi, Kh., (1363). Al-Ain Book, under "Hazaba", by Modi Makhzoumi and Ebrahim Samarai. [In Persian].
- Ghods Poor, S. H., (2000), Multi Criteria Decision Making; A Hierarchical Analysis Process, Amirkabir University of Technology. [In Persian].
- Gideon, S., (2013). Space, Time and Architecture, Translated by Manouchehr Mozayeni, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
- Habitat. (2003). "The Habitat Agenda Goals and Principles, Commitments and the Global Plan of Action", UN-HABITAT website (accessed Sep, 2010): http://www.unhabitat.org/download/docs/1176_6455_The_Habitat_Agenda.pdf
- Hojjat, I., Maleki, M., (2012). The convergence of the three basic geometric types and appearance of geometry in Iranian Mosque, Journal of Fine Arts, 17(4), pp 5-16. [In Persian].
- Jafari, M. T., (1990). Art and Beauty from the Islamic Perspective, Tehran: Office of Religious Studies in Art. [In Persian].
- Kabir, Y., (2008). Comparative Worldview and Knowledge, Qom: Book Garden Institute. [In Persian].
- Kharazmi, M., Afhami, R., (2010). Applied geometry in decorating Iranian pre-Islamic architectural works. Book of the month of science and technology. [In Persian].
- Koleyni, M. B. Y., (1986). Al-Kafi, Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Persian].
- Le Corbusier, (1975). How to Think About Urbanization, translated by Mohammad Taghi Karasti, Amir Kabir, Tehran. [In Persian].

- Majlesi, M.B., Bahar al-Anwar al-Jama'a Leder News of Imams, Vol. 73&76, Islamic publisher. [In Persian].
- Moein, M., (2007). Farhang Moein, Tehran: Amirkabir Publications. [In Persian].
- Mohammadian Mansour, S., (2007). The hierarchy of privacy in Iranian mosques. Fine Arts Journal, (29), pp 59-68. [In Persian].
- Morteza, H., (2008). Traditional Principles of Construction in Islam, Translated by Abolfazl Meshkini,
- Motahhari, R., (2008). The Question of Knowledge, Tehran: Sadra Publications. [In Persian].
- Naghizadeh, M., (2010). Relationship of the Identity of Iranian Architecture Tradition with Modernism, Journal of Fine Arts, Vol. 7, pp 79-91. [In Persian].
- Naghizadeh, M., (2005). The Position of Nature and Environment in Iranian Culture and Cities, Islamic Azad University Press, Science and Research Branch, Tehran. [In Persian].
- Nahj al-Balagheh (2009). Collected by: Seyyed Razi, Center for Cultural Studies and Research of Qom Seminary. [In Persian].
- Nasr, T., (2015). The Architectural Position of Housing in Today's View of the Iranian-Islamic City, Iranian Islamic City Journal, No. 22. pp 67-78. [In Persian].
- Noghrekar, A. H., Hamzenezhad, M., Ranjbar Kermani, A. M., (2008). An Introduction to Islamic Identity in Architecture and Urban Development, Tehran, Ministry of Housing and Urban Development Publications. [In Persian].
- Noori Tabarsi, H. B. M. T., (2008). Mustadrak al-wasa'il and Mostanbet Al-Masael, Vol 3, Qom: Al-Albit Institute (AS). [In Persian].
- Pakzad, J., (2007). Articles on the concepts of architecture and urban design, Tehran: Shahidi Publication. [In Persian].
- Pirnia, M. K., (1995). Introduction to Islamic Architecture of Iran, Tehran: University of Science and Technology. [In Persian].
- Poordehghan, H., Shahcheraghi, A., Mokhtabad Amraee, S. M., (2019). Evaluation and Analysis of Theoretical Rules of Optimal Housing Based on People's View, Journal of Housing and Rural Environment, No. 165, pp 81-96. [In Persian].
- Richardson, W. M. (1996), Religion & Science, New York: Routledge.
- Saaty, T. L. (1980). The Analytical Hierarchy Process, Planning, Priority, Resource Allocation, USA, PRWS Publication.
- Sadegh Amal Nik, M., (2007). Vision, Thought, and Design of Mahdism Doctrine, Proceedings of the Third International Conference on Mahdism Doctrine, Qom: Institute of Mahdism. [In Persian].
- Same, R., (2013). Architecture and the Quality of Human Life, Tehran: Doctoral dissertation on architecture at Fine Arts Campus. [In Persian].
- Tabatabaee, S. M. H., (1984). Tafsir al-Mizan, Tehran: Mohammadi Publications. [In Persian].

The Holy Quran.

Urban and Architectural Studies and Research Center Publications. [In Persian].

Vasigh, B., Pashootani zadeh, A., Bemanian, M. R., (2009). Place and Housing from the Perspective of Islam, *Interdisciplinary Research Journal*, No. 11, pp: 93-102. [In Persian].

Zandiye, A., (2007). Religion and Belief in Wittgenstein's Thought, Tehran: The Contemporary Look Publication. [In Persian].

Zebardast, E., (2001). Application of Analytical Hierarchy Process in Urban and Regional Planning, *Fine Arts Journal*, (10), pp 13-21. [In Persian].

Ziyari, K. A., Ghasemi Ghasemvand, E. A., (2016). Evaluation of Quantitative and Qualitative Indicators of Housing with Sustainable Development Approach, *Urban Planning Geographical Research*, 4(2), pp 197-221. [In Persian].